

Sáringer János

Magyarország diplomáciai és gazdasági kapcsolatai a posztszovjet államokkal az Antall-kormány idején (1990–1993)

Hungary's Diplomatic and Economic Relations with the Post-Soviet States during the Antall Government (1990–1993)

Összefoglalás

A tanulmány azt vizsgálja, miként alakította Magyarország diplomáciai és gazdasági kapcsolatait a posztszovjet államokkal – Oroszország, Ukrajna, Moldova, Azerbajdzsán, Belarusz, Grúzia (Georgia), Kazahsztán, Kirgízia, Örményország, Tádzsikisztán, Türkmenisztán, Üzbegisztán – az Antall-kormány időszakában. A Szovjetunió szétesését megelőző belpolitikai válság, a szuverenitási „törvényháború”, a balti erőszak 1991 januárjában, valamint az utódállamokban kibontakozó biztonságpolitikai dilemmák és konfliktusok (különösen Ukrajnában és Moldovában) közvetlenül befolyásolták Budapest mozgásterét. A cikk az orosz relációban a csapatkivonást követő pénzügyi rendezés és a „nullszaldó” politikai lezárásának folyamatát, az ukrán relációban a gyors elismerés és az alapszerződés körüli ratifikációs viták összefüggéseit, a moldovai relációban pedig a Dnyeszteren túli konfliktus rendezési mechanizmusát mutatja be. A Belaruszra, a Kaukázusra és Közép-Ázsiára kiterjedő áttekintés azt hangsúlyozza, hogy Magyarország célja a gyors kapcsolatfelvétel, a szuverenitás tiszteletben tartása, a kisebbségvédelmi szempontok napirenden tartása és az új gazdasági lehetőségek feltárása volt, miközben folyamatosan számolnia kellett a térségi instabilitással és az orosz érdekvényesítés korlátaival.

Kulcsszavak: Antall-kormány, szuverenitás, államiság, diplomácia, gazdasági kapcsolatok, biztonságpolitika, Szovjetunió felbomlása, posztszovjet térség; Független Államok Közössége (FÁK), Közép-Ázsia

---

DR. HABIL. SÁRINGER JÁNOS, PhD egyetemi docens, Budapesti Gazdaságtudományi Egyetem (saringer.janos@uni-bge.hu)

Summary

This study examines how Hungary shaped its diplomatic and economic relations with the post-Soviet states – Russia, Ukraine, Moldova, Azerbaijan, Belarus, Georgia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Armenia, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan – during the Antall government. The domestic political crisis preceding the dissolution of the Soviet Union, the “war of laws” over sovereignty, the Baltic violence of January 1991, and the security dilemmas and conflicts that emerged in the successor states (especially in Ukraine and Moldova) directly affected Budapest’s room for manoeuvre. In the Russian dimension, the article traces the process leading to the financial settlement after the troop withdrawal and the political closure of the ‘zero-balance’ arrangement. In the Ukrainian dimension, it analyses the links between Hungary’s rapid recognition and the ratification debates surrounding the basic treaty. In the Moldovan dimension, it outlines the settlement mechanism of the Transnistrian conflict. The overview extending to Belarus, the South Caucasus, and Central Asia underscores that Hungary’s objectives were the swift establishment of relations, respect for sovereignty, keeping minority-protection considerations on the agenda, and exploring new economic opportunities, while continuously having to reckon with regional instability and the constraints stemming from Russian interest enforcement.

Keywords: Antall government, sovereignty, statehood, diplomacy, economic relations, security policy, dissolution of the Soviet Union, post-Soviet space, Commonwealth of Independent States (CIS), Central Asia

---

BEVEZETÉS: A SZOVJET FELBOMLÁS KERETEI ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

1990 közepére a gorbacsovi reformfolyamatok kifulladásra kerültek, a szovjet szövetségi rendszer politikai, gazdasági és társadalmi válsága pedig 1990/1991 fordulójára súlyosbodott. A központi vezetés egyszerre került nyomás alá a visszarendeződést sürgető konzervatív posztkommunista elit, a radikális demokraták, a nacionalisták és a tagköztársaságok függetlenedési törekvései felől. A válság egyik jellegzetes tünete volt, hogy Mihail Gorbacsov – bár 1990 márciusában létrehozta az államfői tisztséget és elnökké választották – a központi párt- és állami intézmények tényleges megerősítésére már nem volt képes, miközben bázisa a párton belül is szűkült. A szovjet belpolitikai konfliktus nemcsak belső hatalmi küzdelem volt, hanem olyan dezintegrációs folyamat, amely a külpolitika mozgásterét is szűkítette. A konzervatív nomenklatura ellenállása, a radikális demokraták kritikája és a tagköztársasági elszakadási törekvések együtt azt eredményezték, hogy a központi hatalom egyszerre reagált „rendteremtő” és engedménykereső lépésekkel. 1990 őszén a Demokratikus Oroszország többpárti rendszert és az SZKP megszüntetését követelte, miközben Borisz Jelcin politikai felemelkedése az orosz szuverenitási programot tette a dezintegráció egyik fő motorjává. (Sáring, 2015: 28–45)

1990/1991 fordulóján eszkalálódott a „törvények, a szuverenitások és a költségvetések háborúja”. 1991 januárjában Oroszország törvényt fogadott el a föderációs törvények priori-

tásáról, és kilátásba helyezte a szankciót azokkal szemben, akik nem ratifikált szövetségi törvényeket alkalmaznak; a költségvetési konfliktus pedig odáig jutott, hogy a 1991-es költségvetésben 100 millió rubelre csökkentették a Szovjetuniónak fizetendő szövetségi hozzájárulást. Mihail Gorbacsov ezzel szemben az új szövetségi szerződés megkötését szorgalmazta, és a szövetségi állam egyben tartását egyszerre próbálta föderációs és konföderációs megoldások felé nyitva tartani. A külpolitikai mozgástér szűkülését erősítette Sevardnadze külügyminiszter 1990. decemberi távozása, amelyet a konzervatív és biztonsági körök nyomása előzött meg. A szovjet diplomácia az 1990-es év végére a belpolitikai támadások keresztútjába került: a külpolitikai „engedményekért” és a nagyhatalmi státusz eróziójáért a külügyminisztert és a reformer irányt tették felelőssé. Ezzel párhuzamosan a pártvezetés részéről is megjelentek a külpolitikai irányításba való visszacsatolás jelei, ami a párt és állam funkciók szétválasztásának visszarendeződését vetítette előre. (Rejtjeltávirat Moszkvából. Keltezése: 1991. január 9. MNL OL XIX–J–1–j 1991. 62. doboz)

A válság gazdasági dimenziója önmagában is rendszerkritikus volt. A decentralizáció felémás reformintézkedései mellett a fedezet nélküli pénzkibocsátás, a befejezetlen beruházások felhalmozódása és az investíciós krízis gyorsította a működésképtelenséget, miközben a belső adósság és a külső eladósodás is meredeken nőtt. A szovjet állam 1990/1991 fordulójára fizetésképtelenné vált, és a rendszer működőképességének fenntartása a nyugati források bevonását is kényszerpályává tette. (Brown, 1996; Lane, 1996; Sakwa, 2002; Krausz, 2008: 211; Keskeny, 2012: 304)

A belső dezintegráció mellett a Baltikumban 1991 januárjában történt erőszakos események rámutattak arra, hogy a központi vezetés és a tagköztársaságok konfliktusa könnyen nemzetközi biztonsági kockázattá válhat. Vilniusban és Rigában szovjet belügyi csapatok és katonai egységek középületeket szálltak meg, a civilek élő sorfállal próbálták megvédeni az épületeket, aminek halálos áldozatok és nagyszámú sebesült lett a következménye. A szovjet vezetés belső kommunikációja ellentmondásos volt: Gorbacsov a felelősséget részben a litván vezetésre hárította, és azt hangsúlyozta, hogy utólag értesült a vilnusi akcióról, miközben a hadvezetés a litván kommunista párt függetlenségellenes frakciójára hivatkozott. Jelcin eközben a balti köztársaságok képviselőivel Tallinnban több dokumentumot írt alá, a nemzetközi fórumok bevonását is szorgalmazták, és közös nyilatkozatban ítélték el az erőszakot, a választott balti törvényhozókat pedig legitimnek ismerték el. A balti válság így a Gorbacsov–Jelcin-katonaság viszonyt is élesítette, és a dezintegráció kimenetelét a háromszög erőviszonyainak függvényévé tette. E keretek között Magyarországnak 1990–1993 között egyszerre kellett kezelnie a keleti kapcsolatrendszer újraszervezését, a térségi konfliktusokból adódó biztonságpolitikai kockázatokat és a gazdasági mozgástér bővítésének igényét. A posztszovjet térségben a diplomáciai kapcsolatfelvétel gyorsasága politikai tőke volt, ugyanakkor a partnerállamok államisági bizonytalanságai, a regionális konfliktusok és az orosz külpolitika formálódó érdekei korlátokat is jelentettek. A következőkben az orosz, ukrán és moldovai relációt részletezzük, majd áttekinjtjük Belarusz, a Kaukázus és Közép-Ázsia irányában kialakuló kapcsolatrendszer főbb állomásait. (Bush–Scowcroft, 2014: 540; Gorbacsov, 2013: 480; Sáringer, 2018: 56–64; Sáringer, 2021a: 127–141)

MAGYAR–OROSZ KAPCSOLATOK:
A POLITIKAI GESZTUSOK ÉS A PÉNZÜGYI RENDEZÉS SÚLYA

Antall József és Borisz Jelcin közvetlen kapcsolatfelvétele 1991 augusztusában, a Gorbacsov elleni puccskísérlet napjaiban történt. A magyar miniszterelnök augusztus 21-én telefonon biztosította Jelcint a magyar kormány támogatásáról az alkotmányos rend helyreállításáért tett lépései miatt, és utalt Jelcin hivatalos magyarországi meghívásának érvényességére. A magyar álláspont a puccs elítélésével és az orosz reformok támogatásával egyszerre jelzett érték-választást és pragmatikus érdeket: a posztszovjet átmenetben a stabilizálódó orosz partner kiemelt tényező volt. (Bush–Scowcroft, 2014: 540; Sáringer, 2018: 207–210)

A kétoldalú kapcsolatok intézményes kereteit 1991. december 6-án fektették le, amikor Antall és Jelcin találkozóján aláírták a baráti kapcsolatokról és együttműködésről szóló alapszerződést, és Magyarország ekkor vette fel nagyköveti szinten a diplomáciai kapcsolatot az Orosz Föderációval. A szerződés preambuluma utólag bekerült az 1956-os szovjet katonai beavatkozást elítélő szövegrész, amelynek politikai üzenete a történelmi sérelmek nyilvános lezárása és az új alapokra helyezés volt. A magyar–orosz kapcsolatok központi konfliktusmagja ugyanakkor nem a szimbolikus-politikai térben, hanem a csapatkivonást követő pénzügyi rendezésben volt. Antall József számára a „nullszaldós” megoldás elérése kulcskérdésnek számított: a szovjet hadsereg által hátrahagyott létesítmények és az okozott környezeti károk beszámításával olyan lezárásra törekedett, amely mindkét fél részéről a követelések kölcsönös lemondásához vezet. Jelcin 1991 decemberében – a politikai döntés szintjén – ígért monddott a „nulla megoldásra”, és ezt 1992 júliusában Helsinkiben is megerősítette. (Marinovich, 2018: 135–144)

A folyamat 1992-ben többször megbicsaklott. A csapatkivonások után az orosz tisztek és katonák egzisztenciális helyzete romlott, lakhatási és szociális problémáik a moszkvai döntéshozók számára is politikai kényszert teremtettek. A Déli Hadseregcsoporthoz személyi állományának helyzete különösen nehéz volt, zendülések is előfordultak, és mindez a tárgyalások hangulatára is rányomta bélyegét. A szakértői szinteken ennek megfelelően több alkalommal megkérdőjelezték a legfelső szinten elért egyetértés érvényét. Birnbauer József moszkvai ideiglenes ügyvivő 1992 februárjában arról jelentett, hogy Pavel Gracsov a vagyoni–pénzügyi és környezetvédelmi kérdésekben nem foglalt állást; később a Gracsovhoz és más orosz külügyi illetékesekhez kapcsolódó kommunikáció a kompromisszumos újratárgyalást is napirendre vette. (Marinovich, 2018: 129–135)

Antall József végül személyesen is beavatkozott. Jelcinhez írt levelére az orosz elnök 1992 októberében válaszolt, és a korábban elfogadott politikai döntés fenntartása mellett már azt is jelezte, hogy az orosz területre kivont katonák elhelyezési nehézségei és a közvélemény érzékenysége miatt szükségessé vált a magyar részvétel – térítésmentes alapon – lakásépítési programban, amit külön dokumentumban lehetne rögzíteni. A levélváltás jól mutatja a posztszovjet átmenet egyik tipikus dilemmáját: a politikai megállapodások végrehajtása gyakran nem intézményi rutinként, hanem újratárgyalható „alkuként” jelent meg. (Sáringer, 2021a: 519–521)

Ilyen előzmények után érkezett meg Borisz Jelcin és kísérete Budapestre 1992. november 11-én este. Másnap a tárgyalások egyszerre szóltak a kölcsönös elismerésről és a vitás kérdések lezárásáról. Göncz Árpád az orosz elnökkel folytatott megbeszélésen hangsúlyozta, hogy a demokratikus átalakulások nyomán a kétoldalú viszony új alapokra helyeződött, és Magyarország tudatában van Oroszország stabilizáló szerepének Kelet-Közép-Európában. Jelcin megerősítette, hogy korábban elfogadta a csapatkivonással kapcsolatos követelésekről való kölcsönös lemondást, ugyanakkor kérte, hogy Magyarország akár szimbolikusan is segítsen a lakásproblémák enyhítésében. A döntő kérdések Antall és Jelcin szűkkörű megbeszélésén dőltek el. Az ott elhangzottakból is látszik, hogy a „nullszaldó” mellett a kereskedelmi tartozások és a moszkvai KGST-épület résztulajdonának kérdése is napirenden volt. A magyar fél értékelése szerint a kereskedelmi tartozás nagyságrendje 1,6 milliárd dollár volt, a KGST-épület résztulajdonának teljes értékét pedig 700 millió dollárra becsülték. A tárgyalás végén a felek politikai döntéssel lezárták a nullszaldó ügyét: kölcsönösen lemondtak a csapatkivonással kapcsolatos további pénzügyi igényekről, és Magyarország 10 millió dollár értékű gyógyszer szállítással humanitárius segílyt nyújtott az orosz hadsereg részére. (Sáringer, 2021a: 526–530)

A budapesti látogatás dokumentumcsomagja a vagyoni jogi és pénzügyi kérdések rendezésén túl a kapcsolatrendszer intézményesítését szolgálta. Külön egyezmény született a csapatok állomásoztatásával és kivonásával összefüggő gazdasági kérdésekről, és több jegyzőkönyv rögzítette a humanitárius segílyek, az adósságrendezés, a katonai kapcsolatok és a kisebbségi jogok biztosításának elveit. Ide kapcsolódott az állami levéltárak együttműködéséről szóló megállapodás, a kulturális javak visszaszámaztatására vonatkozó együttműködés, valamint a kulturális együttműködés fejlesztése is. A dokumentumok sokasága egyúttal arra is utal, hogy a politikai közeledést a felek igyekeztek „jogi hálóval” alátámasztani: a vitás kérdések lezárását, az együttműködési csatornák stabilizálását és a későbbi konfliktusok megelőzését ugyanazon csomag részeként kezelték. (Keskeny, 2012; Nanovszky, 2014)

A látogatásnak szimbolikus dimenziója is volt. Jelcin megkoszorúzta Nagy Imre és mártírtársai sírját, demonstrálva, hogy a demokratikus Oroszország elhatárolódik az 1956-os szovjet beavatkozástól, és a Parlamentben elhangzott beszédében a magyar néptől bocsánatot kért az 1956-os tragédia miatt. A beszéd tolmácsolása technikai okok miatt nehézkes volt, ami a diplomáciai esemény mozzanataként mégis jelzi, hogy a történelmi gesztusok a protokolláris keretekben mennyire nagy figyelmet kaptak. (Marinovich, 2018: 135–144)

A magyar–oros közeledés nemzetközi visszhangja is érzékelhető volt. A román vezetés féltékenységgel vegyes félelemmel figyelte a látogatást, különösen azért, mert Jelcin román meghívását korábban elhárította, és Bukarest számára a kisebbségvédelemről szóló közös nyilatkozat egyes elemei is kellemetlenek voltak. A moldovai helyzet miatt feszült román–oros viszonyban mindez fájdalmas diplomáciai tüske maradt. Moszkvában ugyanakkor kedvezően értékelték a budapesti tárgyalások eredményeit, és a magyar átmenetet olyan példaként említették, amely azt sugallja: a súlyos átmeneti politikai–gazdasági gondok kezelhetők. (Sáringer, 2021a: 538–540)

A kétoldalú viszony háttérében a formálódó orosz külpolitikai koncepció sajátos kettősségre rajzolódtól ki. A kiindulópontot a demokrácia és a piacgazdaság kiépítése jelentette, a külpolitika alapkövetelménye pedig a társadalmi robbanás és a gazdasági összeomlás elkerülése

volt, amelyhez külső erőforrások bevonását is szükségesnek tartották. A biztonság komplex értelmezése – gazdasági, környezeti, demográfiai és etnikai összetevőkkel – a posztszovjet térben különösen hangsúlyos lett. Ugyanakkor a FÁK-térségben meglévő orosz érdekek – a gazdasági integráció, a közös hadsereg öröksége, a határon kívül élő orosz nemzetiségű lakosság jogvédelmi hivatkozásokkal történő „védelme” – a külpolitikai eszköztár részei maradtak.

A kelet-közép-európai országok NATO-közeledése és az iszlám fundamentalizmus előretörésének percepciója erősítette az orosz biztonságpolitikai érzékenységet, és ennek összefüggésében Moszkvában bizalmatlansággal figyelték a regionális együttműködési formákat is. A Visegrádi együttműködés „négyzögesítésének” lehetőségét Ukrajna bevonásával különösen érzékenynek tartották, és a magyar–ukrán kapcsolatok fejlődését is ilyen szemüvegen át értelmezték. Ezzel összefüggésben az orosz diplomácia a nyugati hatalmak támogatásával törekedett arra, hogy visszaszerezze jelenlétét Kelet-Közép-Európában, és több esetben bizalmatlanságát fejezte ki a térségi kezdeményezésekkel szemben. (Jeszenszky, 2016: 169–171)

A korabeli moszkvai megítélések szerint a Visegrádi együttműködés és Ukrajna közeledése Oroszországtól való elszakadási folyamatokat erősíthetett, ezért Moszkvában igyekeztek akadályozni a kapcsolatrendszer bővítését, és a térség gazdasági-társadalmi feszültségeit felnagyítva azt a képet közvetítették, hogy Kelet-Közép-Európának szüksége van Oroszország „stabilizáló” befolyására. Ezzel összefüggésben az orosz diplomácia a nyugati hatalmak támogatásával törekedett arra, hogy visszaszerezze jelenlétét Kelet-Közép-Európában, és több esetben bizalmatlanságát fejezte ki a térségi kezdeményezésekkel szemben. A korabeli moszkvai megítélések szerint a Visegrádi együttműködés és Ukrajna közeledése Oroszországtól való elszakadási folyamatokat erősíthetett, ezért Moszkvában igyekeztek akadályozni a kapcsolatrendszer bővítését, és a térség gazdasági-társadalmi feszültségeit is felnagyítva azt a képet közvetítették, hogy Kelet-Közép-Európának szüksége van Oroszország „stabilizáló” befolyására. (Balaskó, 2018; Sáringer, 2021a: 132–134)

MAGYAR–UKRÁN KAPCSOLATOK: GYORS ELISMERÉS, ALAPSZERZŐDÉS, KISEBBSÉGVÉDELMI ÉS BIZTONSÁGI DIMENZIÓK

A magyar–ukrán kapcsolatokban a nyitányt Leonyid Kravcsuk 1991. május végi, június eleji budapesti látogatása jelentette, amely a 20. századi magyar–ukrán kapcsolatok történetében az első ilyen magas szintű találkozó volt. A látogatás visszaigazolta, hogy Magyarország már a szovjet szétesés folyamata közben is támogatta Ukrajna szuverenitását, és készen állt a politikai együttműködés kereteinek kialakítására. Ukrajna 1991. augusztus 24-én nyilvánította ki függetlenségét, amelyet a december 1-jei népszavazás megerősített. Magyarország 1991. december 3-án elsőként vette fel a diplomáciai kapcsolatot Ukrajnával, és a kijevi főkonzulátust nagykövetségi rangra emelte; a kapcsolatfelvétel napján a falra kitett, előre elkészített tábla gesztusa az ukrán közvéleményben is pozitív visszhangot keltett. Három nappal később Antall József Kijevbe látogatott, és Kravcsuk meghívására aláírták a magyar–ukrán alapszerződést, amelyet az ukrán parlament 1992. július 1-jén ratifikált. (Jeszenszky, 2016: 169–171; Páldi, 1996: 400)

A magyar ratifikáció körül ugyanakkor vita bontakozott ki: az Országgyűlés Külügyi Bizottsága 1992. július 3-i ülésén nem értett egyet a 2. cikk második bekezdésében szereplő területi klauzulával, ezért a szerződést visszaadta a Külügyminisztériumnak azzal, hogy a szöveget a Helsinki Záróokmány szellemében módosítsák. A kérdés érzékenysége több tényezőtől fakadt. A magyar belpolitikai térben a határkérdésre vonatkozó megfogalmazások eleve nagy figyelmet kaptak, miközben a kétoldalú kapcsolatokban a kárpátaljai magyar közösség helyzete is olyan dimenzió volt, amely a szerződéses nyelvezetet és a politikai üzeneteket is terhelte. (Jeszzenszky, 2016: 280–282)

Moszkva fokozott figyelemmel kísérte a magyar–ukrán közeledést. A kérdés az volt, hogy Oroszország Ukrajnával együtt vagy egymás nélkül képes-e érdemben érvényesülni az átalakuló világpolitikai rendszerben. A függetlenné váló Ukrajna esetében a Krim kérdése és a Fekete-tengeri Flotta státusza is feszültségforrásként jelent meg. A katonai körzetekben és a flottánál szolgáló állomány hűségesküje, valamint Oroszország krími visszakövetelési igénye tovább növelte a feszültséget. Ukrajna függetlenné válásával Oroszország határai földrajzilag is közelebb kerültek Moszkvához, miközben a balti köztársaságok kiválásával az európai „ablak” bezárulásának percepciója erősödött.

Ukrajna 1992 októberében elkészült katonai doktrínája a tömbönkívüliséget és az atomfegyvermentes státuszt tekintette alapnak. A doktrína védelmi jellegű volt: Ukrajna nem kezdeményez harci cselekményeket, ha maga nem válik agresszió tárgyává, nem támaszt területi követeléseket, ugyanakkor ellenségnek tekinti azokat az országokat, amelyek területi követeléssel lépnek fel, belügvibe beavatkoznak vagy Ukrajna érdekeit sértő szövetséget hoznak létre. A doktrína körül az atomfegyvermentes státusz megőrzése és a nemzetközi leszerelési folyamatokhoz való illeszkedés is vitákat generált. A biztonságpolitikai önállóságot az intézményi átalakítások is erősítették. A korábbi katonai körzetek bázisán létrehozták a Déli és Nyugati Hadműveleti Parancsnokságokat, átszervezték az alárendelt egységeket, és a légierő és honi légvédelem fokozatos egyesítésével létrehozták a légvédelmi csapatok haderőnemét. Új elemként jelent meg a belbiztonsági feladatokra hivatott Nemzeti Gárda, amelynek létszáma ekkor tizenhétézer fő volt, és a külképviseltek biztosítása is hatáskörébe tartozott. A KGB bázisán, de új célkitűzésekkel létrehozták Ukrajna Biztonsági Szolgálatát (SZBU), amely egyesítette a hírszerzés és elhárítás funkcióit, és kiemelt feladatként jelölte meg a nemzetközi és belföldi szervezett bűnözés elleni harcot. Mindez azt jelezte, hogy Ukrajna a FÁK keretei között is önálló biztonságpolitikát kíván folytatni. Elutasította a Moszkva-központú centralizált hadvezetési elveket, a FÁK Egyesített Fegyveres Erői tevékenységében nem vett részt, és független államként fenntartotta magának a jogot a területén elhelyezkedő idegen (FÁK/orosz) haderő feletti ellenőrzésre. A FÁK-egyezmények jelentős részét – különösen a fegyveres erőkre és az „államközösségi biztonságpolitikára” vonatkozó dokumentumokat – nem írta alá. (Sáringer, 2021b)

A FÁK és Ukrajna közötti biztonságpolitikai viszony valójában az orosz–ukrán kapcsolatot tükrözte, amelynek egyik neuralgikus pontja a Fekete-tengeri Flotta ügye volt. Moszkva és Kijev 1992-ben több alkalommal tárgyalt a kérdéstről, és megállapodtak az átmeneti időszakról: a közös átmenet 1995. december 31-ig tartott, majd 1996. január 1-jétől két külön

(ukrán és orosz) tengeri haderő létezésével számoltak. Az átmenet alatt közös parancsnokság működött, egy parancsnok két, különböző nemzetiségű helyettessel. (Felgenhauer, 1999)

Ukrajna külpolitikájában a moldovai konfliktus is kiemelt figyelmet kapott, mert Kijev független és önálló Moldovában volt érdekelt. A négyoldalú tárgyalások idején törekedett arra, hogy minél távolabb tartsa magát a konfliktustól: háromoldalú (moldovai–orosz–Dnyeszteren túli) tárgyalási formát javasolt. A moldovai békefenntartó erőknél Ukrajna öt tiszttel képviseltette magát, akik a fegyveres harcoktól távol, Kisinyovban teljesítettek szolgálatot. Kravcsuk 1992 októberének végén Kisinyovba látogatott, ahol a moldovai elnökkel barátsági, együttműködési és jószomszédsági szerződést írt alá, amelynek biztonságpolitikai vonatkozásai is voltak. A magyar külpolitikai mozgástérben Ukrajna különleges partner volt. A kárpátaljai magyar közösség tartós biztonsága a baráti kétoldalú kapcsolatok fejlesztésén keresztül volt megalapozható, emellett Ukrajna gazdasági partnerként is szóba jöhetett: nyersanyag és energia ellenében felvevőpiacot jelenthetett magyar termékek számára. A kétoldalú viszonyt ezért egyszerre terhelte a biztonságpolitikai környezet bizonytalansága és mozdította elő a gazdasági pragmatizmus. Ilyen pragmatikus elem volt a volt szovjet adósság Ukrajnára eső részének rendezési lehetősége is, amely a kijevi tárgyalásokon konkrétan megjelent, és a magyar fél közbülső megoldásként haditechnikai eszközök elfogadását is felvetette. (King, 2000)

1992-ben a kárpátaljai magyarokat különösen a kishatárforgalom visszaállítása és az autonómia kérdése foglalkoztatta. Az autonómia ügyében a helyi várakozásokat erősítette, hogy az új alkotmány és a nemzetiségi törvény tervezete is számolt nemzetiségi községek és járásek alakításának lehetőségével, ugyanakkor a kárpátaljai magyar szervezetek belső vitái és alkalmazkodási nehézségei is érzékelhetőek voltak. Az ukrán állami szervek és minisztériumok a baráti jószomszédi kapcsolat fenntartását hangsúlyozták, a politikai pártok és parlamenti szereplők között viszont eltérő attitűdök jelentek meg. A RUH és több demokratikus erő támogatása mellett megjelentek olyan álláspontok is, amelyek elvetették a magyar kisebbség területi autonómiakövetelését, és az autonómiatörekvéseket a határok megváltoztatásának előkészítéseként értelmezték. A ruszin kérdés miatt Kijevben gyakran nem a magyar kisebbség volt a fő fókusz, hanem a kárpátaljai terület és a Krím megtartásáért folytatott küzdelem tágabb biztonságpolitikai kontextusa.

1992 áprilisában Beregszászon és Nyíregyházán határmenti külügyminiszteri találkozóra került sor Jeszenszky Géza és Anatolij Zlenko között. A megbeszélésen kiemelt téma volt a moldovai konfliktus rendezése, az EBEÉ és az ENSZ Biztonsági Tanácsa lehetséges bevonása, valamint a kisebbségvédelem és a kétoldalú együttműködés. A párhuzamos egyeztetéseken a KMKSZ petícióban kérte, hogy az ukrán parlament ismerje el törvényesnek a beregszászi járásban a Magyar Autonóm Körzet létrehozásáról tartott népszavazás eredményét, és deklarálja annak létjogosultságát. 1992 júniusának végén Bába Iván helyettes államtitkár vezetésével szakértői delegáció járt Kijevben. A tárgyalásokon a moldovai válság mellett szóba kerültek a kétoldalú kapcsolatépítés szervezeti kérdései és a volt szovjet adósság Ukrajnára eső részének rendezési lehetőségei. Bába Iván találkozott a RUH vezetőivel is: Csornovil a „nemzeti-territoriális egység” kialakításának támogatásáról beszélt Kárpátalján, Lavrinovics viszont inkább gazdasági övezet kialakítását szorgalmazta, és óvatosságot javasolt az autonó-

mia megadásában. A magyar válasz hangsúlyozta, hogy a határok tiszteletben tartása mellett a kulturális és politikai jogok széles körű érvényesítése a cél. (Jeszenszky, 2016: 267–270; Sáringer, 2021a: 580–584, 616–633)

MAGYAR–MOLDÁV KAPCSOLATOK: A DNYESZTEREN TÚLI KONFLIKTUS ÉS A RENDEZÉSI KÍSÉRLETEK

A Moldovai Köztársaság Dnyeszter-menti térségében kialakult válság közvetlen előzménye az 1989-es nyelvtörvény volt, amely a román nyelvet kizárólagos államnyelvként határozta meg, és a kötelező ismeretet 1994-re irányozta elő. A Népfront többségű parlament célja a Romániával való mielőbbi egyesülés volt. A Dnyeszter-menti térség összetétele – erősen oroszított, anyanyelvét gyengén beszélő moldáv lakosság, jelentős ukrán és orosz arány – a nyelvkérdést különösen konfliktusossá tette. A nyelvtörvény félelmet és feszültséget okozott, tiltakozó sztrájkokhoz vezetett, miközben a moldáv vezetés a térségi képviselők jelzéseit figyelmen kívül hagyta.

A konfliktus egyik strukturális eleme a szovjet dezintegrációhoz kapcsolódott. 1990-ben Moszkva a kiválni szándékozó köztársaságokban olyan politikai ellensúlyokat kívánt létrehozni, amelyek a dezintegrációt korlátozzák és a szövetségi szerződés aláírását kikényszerítik. Ennek összefüggésében – a moszkvai támogatással – 1990. szeptember 2-án a Dnyeszter-menti Moldáv Köztársaság kimondta függetlenségét, miközben Moldova 1991. augusztus 27-én nyilvánította ki függetlenségét. A hatalmi intézmények kiépítése rövid időn belül kettős hatalomhoz és Kisinyov–Tiraszpol állandósult szembenállásához vezetett. 1990 októberében a moldáv „önkéntesek” fellépése a gagauzok autonómiatörekvéseivel szemben precedenst is teremtett a szeparatizmus kezelésére, és csak a köztársasági elnök határozott fellépése akadályozta meg a vérontást.

1991-től a kölcsönös bizalmatlanság fegyveres szembenállássá erősödött. A DMK létrehozta „nemzeti gárdáját”, amelyet 1991 őszétől Oroszországból önkéntesek, Ukrajnából kózák szabadcsapatok erősítettek meg. A romániai fegyveres önkéntesek és a román fegyverek beáramlása is folyamatos volt, miközben Románia minden alkalommal cáfolta a közvetlen beavatkozást, de az önkéntesség lehetőségére utalt. A fegyveres előkészületek mindkét oldalon erősödtek; a kisinyovi erők fegyverzete és emberanyaga azonban nem volt versenyképes a Dnyeszteren túli erőkkel. A tiraszpoli törekvések mögött jelentős társadalmi támogatás állt: a 1991 decemberi referendumon a lakosság túlnyomó része az önállóság mellett foglalt állást. Az erőviszonyok között a mérleg nyelve a 14. volt szovjet hadsereg magatartása volt, amelynek fegyverzetére mindkét fél jövőendő hadseregét szerette volna felépíteni. 1992-ben Oroszország a konfliktus kezelésében fokozatosan nyílt szerepet vállalt. Március 18-án, Nástase román külügyminiszter moszkvai tárgyalása alkalmával Kozirjev kezdeményezésére közös orosz–román felhívás született a moldáv kormányhoz, amely a szuverenitás és területi sérthetlenség tiszteletben tartását deklarálta, és politikai rendezést szorgalmazott. A felhívás elemei megjelentek a FÁK államfők kijevi állásfoglalásában, majd alapot adtak az EBEÉ helsinki utótárgyalóján elfogadott külügyminiszteri nyilatkozatnak.

A moszkvai értelmezés szerint a konfliktus politikai és nem etnikai jellegű volt, és a felelősséget elsősorban a moldáviai román nacionalizmusra hárították, amely a romanizálás révén készítette volna elő a Romániával való egyesülést. A Dnyeszteren túli területet is magában foglaló egyesülés Oroszország számára elfogadhatatlan volt. 1992 áprilisában Jelcin orosz fennhatóság alá vonta a 14. hadsereget, amellyel a közvetítői szerep katonai eszközrendszerrel egészült ki. A négyoldalú külügyminiszteri konzultációkon (1992. április 6.) az orosz javaslatok érvényesültek: a 14. hadsereg feladatul kapta a harcoló felek szétválasztását, a demilitarizált övezet létrehozását és a tűzszünet ellenőrzését. 1992. július 3-án Moszkvában orosz–ukrán–moldovai–román külügyminiszteri találkozóra került sor, amelybe a Dnyeszteren túli „kormány” képviselői is bekapcsolódtak. A találkozót követő sajtótájékoztatón a román külügyminiszter arra a kérdésre, hogy Románia milyen alapon vesz részt a rendezésben, azt válaszolta: választani kellett a diplomáciai részvétel és a román önkéntesek megjelenése között, és Románia a „józanság” miatt a diplomáciát választotta. A nyilatkozat érzékeltette, hogy a rendezési mechanizmus és a belpolitikai narratívák szorosan összekapcsolódtak. (Kolstø–Malgrin, 1998; King, 2000; Lynch, 2004; Beyer, 2010)

A konfliktus rendezésének fordulópontja a 1992. július 21-én aláírt egyezmény volt, amelyet Jelcin és Snegur írt alá a Dnyeszter-melléki fegyveres konfliktus békés megoldásának elveiről. Oroszország beleegyezett a 14. hadsereg egységeinek semlegességébe és fokozatos kivonásába, cserébe Kisinyov a területi egység deklarálásáért különleges státuszt és részvételt ígért a Dnyeszter-mellékieknek. A megállapodás sarkalatos tétele volt: amennyiben Moldova státusza megváltozna, a Dnyeszter-mellékiek maguk dönthetnek hovatartozásukról. A moldovai konfliktus menete és kimenetele így alapvetően függött az orosz–ukrán kompromisszumkereséstől, és egyben korlátozta Románia szerepvállalását és térségi ambícióit. (Sáringér, 2021a 141–144)

A moldovai válság a magyar külpolitikai gondolkodásban is tanulság volt. Rávilágított arra, hogy a posztszovjet térben az államisági viták és a nemzetiségi-nyelvi kérdések gyorsan fegyveres stabilitási kockázattá válhatnak, a rendezés pedig gyakran olyan többoldalú garancia-mechanizmusokon keresztül történik, ahol a diplomácia és a katonai erő összefonódik.

BELARUSZ, A KAUKÁZUS ÉS KÖZÉP-ÁZSIA: KAPCSOLATFELVÉTEL, AKKREDITÁCIÓ, GAZDASÁGI HORIZONT

A sikertelen 1991. augusztusi puccs felgyorsította a Szovjetunió bomlását, és az utódállamok sorra léptek az önálló államiság útjára. Magyarország a három balti állammal 1991. szeptember 2-án újította fel diplomáciai kapcsolatait, majd a Szovjetunió megszűnése után felhagyott a korábbi óvatos taktikával, és határozott nyitást kezdett a posztszovjet térség államai felé. Ennek eszközei a kölcsönös látogatások, a diplomáciai kapcsolatok felvétele és a nagykövetek akkreditációja voltak.

Belarusz 1991. augusztus 25-én fogadta el függetlenségi nyilatkozatát, de a szovjet örökség intézményi kontinuitása erős maradt: az állami adminisztráció és a parlament többsége a volt kommunista nomenklátúra tagjaiból állt, a reformok lassan haladtak, és a privatizáció sem indult meg érdemben. A belarusz társadalmat apátia és a politikusokkal szembeni bizalmat-

lanság jellemezte. A teljes függetlenséget gazdasági és demográfiai tényezők is korlátozták: az energetikai ellátás szinte teljes egészében orosz szállításoktól függött, a termékek exportjának döntő része Oroszországba irányult, és mintegy 1,3 millió orosz nemzetiségű lakos élt az országban. Minszk a FÁK-tagok között elsőként írta alá a közös gazdasági térség létrehozásáról szóló megállapodást Oroszországgal 1992. január 27-én. A belarusz–orosz viszonyban a közös valuta fenntartása, az egyeztetett költségvetési, adózási, hitel- és vámpolitika, valamint a biztonsági és hírszerző szervek együttműködésének terve is napirenden volt. A kapcsolatépítésnek külön jelentőséget adott, hogy Belarusz és Oroszország 1992 júniusában több dokumentumot írt alá a politikai, gazdasági, katonai és kulturális együttműködés szorosabbá tételéről, és a belarusz–orosz diplomáciai kapcsolatok felvételére 1992. június 25-én került sor.

Belaruszban ekkor nagy létszámú idegen katonai erő állomásozott – az NDK-ból kivont Nyugati Hadseregcsoport egységei is –, és a fenntartási költségek elszámolása Moszkvával szintén rendezetlen kérdés maradt. Ebben az összefüggésben a belarusz relációban a magyar kapcsolatfelvétel pragmatikus célja az volt, hogy a politikai gesztusok mellett olyan tárgyalási csatornák jöjjenek létre, amelyek a későbbi gazdasági és konzuli ügyek kezelését is lehetővé teszik.

Magyarország és Belarusz 1992. február 12-én létesített diplomáciai kapcsolatot, amikor Pjotr Kravcsenko külügyminiszter hivatalos budapesti látogatása során a felek a korábbi ideológiai sémáktól való elmozdulást és a partneri-jószomszédi viszony építését hangsúlyozták. A magyar fél az alapszerződés tervezetét az év közepén elküldte Minszkbe, majd a belarusz államfő részére Engelmayer Ákos varsói nagykövet 1992. december 7-én adta át megbízólevelét. (Sáringer, 2021a: 728–735, 776–783, 783–785)

A Kaukázus és Közép-Ázsia irányában a magyar diplomácia 1992-ben több lépésben építette a kapcsolatrendszerét. Torma József ankarai főkonzul 1992 júniusában Kazahsztán, Kirgízia és Üzbegisztán fővárosaiba látogatott, míg Nanovszky György moszkvai nagykövet augusztusban Örményországba, Grúziába, Azerbajdzsánba, Tádzsikisztánba és Türkmenisztánba utazott. A tárgyalások céljai egyszerre voltak politikaiak és gazdaságiak: a diplomáciai kapcsolatok felvétele, az akkreditációk előkészítése, a jogi-szerződéses keretek megteremtése, az elrabolt magyar műkincsek ügye, az egyházi kapcsolatok előmozdítása, valamint a gazdasági együttműködés lehetőségeinek feltérképezése. A közép-ázsiai nyitásban külön figyelmet kapott Kazahsztán. A magyar diplomácia értékelése szerint a térség közép- és hosszú távú befektetések színtere lehet, és Magyarország világviszonylatban elsőként jelent meg Kazahsztánban, ahol konzuli szintű képviselést nyitott Tengizben. A tárgyalások során miniszterelnök-helyettesi, külügyminiszteri és külügyminiszter-helyettesi szinten is sor került egyeztetésekre. Nanovszky körútjának eredményeként Örményországban, Grúziában és Azerbajdzsánban is várták a magyar külügyminiszter hivatalos látogatását, és egyetértettek a moszkvai nagykövet akkreditálásával. Tádzsikisztán esetében a külügyminisztérium jegyzékben erősítette meg a diplomáciai kapcsolatok létrejöttét és agrément-t adott, Türkmenisztán pedig hasonlóan pozitívan fogadta a kapcsolatépítést. Ezzel 1992 folyamán Magyarország a volt Szovjetunió valamennyi tagköztársaságával diplomáciai viszonyt létesített. (Lynch, 2004; Nanovszky, 2014: 272; Sáringer, 2021a: 737–748, 756–772; Khalid, 2021)

ÖSSZEGLÉS, KONKLÚZIÓ

Az Antall-kormány posztszovjet politikáját a gyors kapcsolatfelvétel, a szuverenitás tiszteletben tartása és a jogi-diplomáciai keretek mielőbbi kiépítése jellemezte. A cél nem egyetlen „keleti stratégia” mechanikus alkalmazása volt, hanem a dinamikusan változó térségben a mozgástér folyamatos újrakalibrálása: a magyar külpolitika egyszerre keresett stabil partnereket, kezelte a biztonságpolitikai kockázatokat és törekedett gazdasági lehetőségek megnyitására.

Oroszország esetében a csapatkivonást követő pénzügyi elszámolás és a „nullszaldó” lezárása egyszerre volt realista érdekvédelem és politikai szimbolika. A 1992. novemberi budapesti megállapodás olyan csomagot hozott létre, amelyben a történelmi múlt (1956 elítélése) és a pragmatikus rendezés (követelések kölcsönös lemondása, humanitárius segély) együtt tette kezelhetővé a bilaterális viszony újraszervezését.

Ukrajnával Magyarország korai elismerő és kapcsolatfelvevő szerepe nem pusztán diplomáciai gesztus volt: a kétoldalú kapcsolatokban a kisebbségvédelmi dimenzió és a térségi biztonságpolitikai feszültségek (Krim, flotta, FÁK) miatt a stabil partneri viszony kiemelt érdek volt. A magyar–ukrán alapszerződés ratifikációs vitái azt jelzik, hogy a szerződéses nyelvezet és a politikai üzenetek érzékeny egyensúlyt kívántak a szuverenitás elismerése, a határok tisztelete és a kisebbségi kérdések napirenden tartása között.

Moldova példája rávilágított arra, hogy a posztszovjet térben a belső politikai viták és a nagyhatalmi szerepvállalás gyorsan fegyveres konfliktussá és nemzetközi rendezési folyamatá alakulhat. A Dnyeszteren túli konfliktus kezelése a diplomácia és a katonai erő együttes szerepét mutatta meg, és azt is, hogy a rendezési mechanizmusok a térségben gyakran a nagyobb regionális kompromisszumok függvényei.

Belarusz, a Kaukázus és Közép-Ázsia irányában a magyar diplomácia 1992-ben intenzív kapcsolatépítésbe kezdett: az akkreditációk és a szerződéses keretek előkészítése mellett a gazdasági horizont felmérése és a kulturális–történelmi ügyek (levéltári együttműködés, múkincsek) rendezése is napirendre került. A folyamat végeredménye az volt, hogy Magyarország rövid idő alatt diplomáciai viszonyt létesített a volt Szovjetunió valamennyi tagköztársaságával.

A tanulmány azt mutatta be, hogy Magyarország 1990–1993 között a posztszovjet térségben a gyors kapcsolatfelvételt és a szuverenitás tiszteletben tartását igyekezett összehangolni a térségi instabilitásból és az orosz érdekvényesítésből fakadó korlátokkal. Oroszországban a nullszaldó lezárása és a politikai gesztusok a bilaterális viszony normalizálását szolgálták. Ukrajnában a korai elismerés és az alapszerződés körüli viták a szuverenitás, a határok és a kisebbségvédelem érzékeny összefüggéseit tették láthatóvá. Moldovában a Dnyeszteren túli konfliktus a régió konfliktuskezelési mechanizmusainak jellegét, valamint a diplomácia és a katonai erő kapcsolatát világította meg. A Belaruszra és a közép-ázsiai nyitásra vonatkozó áttekintés szerint Magyarország a kapcsolatépítést a gazdasági lehetőségek feltárásával és az egyezményes kapcsolatok gyors kialakításával kötötte össze.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balaskó Angéla (szerk.) (2018): *A Visegrádi Négyek jelentősége, struktúrája és értékei*. Külügyi és Külgazdasági Intézet, Budapest.
- Beyer, John (2010): Transnistria: In Search of a Settlement for Moldova's Breakaway Region. *St Antony's International Review*, vol. 6., no. 1., 165–187.
- Brown, Archie (1996): *The Gorbachev Factor*. Oxford University Press, Oxford.
- Bush, George–Scowcroft, Brent (2014): *Átalakított világ*. Antall József Tudásközpont, Budapest.
- Felgenhauer, Tyler (1999): *Ukraine, Russia, and the Black Sea Fleet Accords*. Princeton University, Woodrow Wilson School case study, New Jersey.
- Gorbacsov, Mihail (2013): *Szentől szembe önmagammal. Visszaemlékezések és töprengések*. Sclar Kiadó, Budapest.
- Jeszzenszky Géza (2016): *Kíséret a trianoni trauma orvoslására – Magyarország szomszédsági politikája a rendszerváltás éveiben*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Keskeny Ernő (2012): *A magyar–oroszk kapcsolatok 1989–2002*. Századvég Kiadó, Budapest.
- Khalid, Adeb (2021): *Central Asia. A New History from the Imperial Conquests to the Present*. Princeton University Press, Princeton.
- King, Charles (2000): *The Moldovans: Romania, Russia, and the Politics of Culture*. Hoover Institution Press, Stanford, CA/Washington, DC.
- Kolstø, Pål – Malgin, Andrei (1998): The Transnistrian Republic: A Case of Politicized Regionalism. *Nationalities Papers*, vol. 26., no. 1., 103–127.
- Krausz Tamás (2008): *A Szovjetunió története 1914–1991*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Lane, David (1996): *The Rise and Fall of State Socialism*. Polity Press, Cambridge.
- Lynch, Dov (2004): *Engaging Eurasia's Separatist States: Unresolved Conflicts and de Facto States*. United States Institute of Peace Press, Washington, D.C.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Rejtjeltávirat Moszkvából. Keltezése: 1991. január 9. MNL OL XIX–J–1–j 1991. 62. doboz
- Marinovich Endre (2018): *1315 nap. Antall József miniszterelnöksége*. Magyar Napló, Budapest.
- Nanovszky György (2014): *Nano. Egy soknyelvű diplomata visszaemlékezései*. Alternatív Kiadó, Budapest.
- Páldi András (1996): *Egyre távolabb Moszkvától. Egy diplomata kijevi emlékei 1986–1992*. Belvárosi Könyvkiadó, Budapest.
- Sakwa, Richard (2002): *Russian Politics and Society*. Routledge, London.
- Sáringer János (2015): *Iratok az Antall-kormány külpolitikájához és diplomáciájához 1990. május – 1990. december*. VERITAS Történetkutató Intézet – Magyar Napló, Budapest.
- Sáringer János (2018): *Iratok az Antall-kormány külpolitikájához és diplomáciájához 1991. január – 1991. december*. VERITAS Történetkutató Intézet – Magyar Napló, Budapest. I–II. kötet.
- Sáringer János (2021a): *Iratok az Antall-kormány külpolitikájához és diplomáciájához 1992. január – 1992. december*. VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár – Magyar Napló, Budapest. I–II. kötet.
- Sáringer János (2021b): *Mozaikok a magyar–ukrán diplomáciai kapcsolatok 1991 és 1992 közötti történetéből. Külügyi Szemle*, vol. 4., no 4. 85–104.
- Sáringer János (2022): *Iratok az Antall-kormány külpolitikájához és diplomáciájához 1993. január – 1993. december*. VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár – Magyar Napló, Budapest.